

Philoktetes – Variaties

Philoktetes was een van de gezagvoerders van de Argonauten dat onder aanvoering van Agamemnon de schaking van de schone Helena door Troje's koningszoon Paris tracht te wreken. Troje moet ten val gebracht. Onderweg wordt Philoktetes bij het offeren door een slang, die het altaar bewaakt, in zijn voet gebeten. De wond heelt niet. Integendeel. De pijn en de stang worden ondraaglijk. Het geschreeuw en de doordringende geur demoraliseren de troepen zo zeer dat men besluit hem op het onherbergzame eiland Lemnos achter te laten.

Tien jaar later is de slag om Troje nog steeds niet gestreden. Een ziener profeteert de Grieken dat ze Troje alleen kunnen veroveren als ze over de onoverwinnelijke pijlen en boog van Herakles beschikken. Deze zijn in het bezit van Philoktetes op Lemnos, die daarmee in zijn levensonderhoud voorziet door de gieren die op zijn dood wachten uit de lucht te schieten. Odysseus, die hem destijds op Lemnos heeft geschopt wordt gevraagd hem met behulp van de jonge Neoptolemos (zoon van de sterke Achilles, die reeds in de slag om de verdoemde stad is gebleven) terug te halen.

Het stuk begint als Odysseus en Neoptolemos op Lemnos landen. Een sluw spel van list en bedrog begint dan om de van haat, jegens alle grieken en Odysseus in het bijzonder, vervulde Philoktetes zijn pijlen en boog ten behoeve van het in nood verhevende Griekse leger te ontfutselen.

Van Sophokles is de oudste toneelbewerking van deze mythe bekend. Wij gebruiken drie twintigste eeuwse versies, die van Andre Gide, Heiner Müller en John Jesurun. Deze worden in de oorspronkelijke taal gespeeld. De voorstelling is geproduceerd door het Kaaithheater in Brussel en wordt in Europa en Amerika opgevoerd.

Philoktetes-Variaties gaat over de angst grenzen te overschrijden, de eigen grenzen te verleggen en gaat over doodgaan. Ron Vawter, die Philoktetes speelt heeft aids. De parallellen met de fysieke en sociale wond van Philoktetes blijken tijdens de repetities nog veelvuldiger dan we aanvankelijk dachten. We hoeven niets te bedenken. Het dient zich allemaal aan. De repetities zijn een droom. De houding van alle medewerkers is die van volledig beschikbaar stellen, en het materiaal en jezelf de kans geven zich aan zichzelf te onthullen. Dat proces niet frustreren dat blijkt de kunst te zijn. De delicateit ervan wordt nu door iedereen, in het doorgaans ruwe theatrale handwerk, met zorg gekoesterd. Nog niet eerder heb ik bij een groep van deze omvang, we zijn met ongeveer tien personen, op de relatief lange repetities van vijf a zes uur, zo'n grote eensgezindheid en belangeloze inzet meegemaakt. Of dit een voorstelling wordt waar u op zit te wachten weet ik niet. Wel weet ik dat we alles geven en dat ons leven nog nooit zo direkt inzet van een voorstelling is geweest.

Het is achttien februari als ik dit schrijf. Twee weken voor de première in Brussel. Ron is al twee weken behoorlijk zwak. We hebben afgesproken onze zwaktes niet te verhullen. Ze niet aan het Theater te offeren, maar omgekeerd: het theater, de voorstelling te offeren aan onze zwakte. Bij eerdere repetities heb ik dat niet zo sterk gevoeld als nu. 'U bent mijn moeder' en 'het' kwamen er nog het dichtst bij in de buurt. Ook bij het werken aan die produkties nam de inhoud, daar waar de voorstelling over en om gaat een veel grotere

plaats in dan het zoeken naar de uiteindelijk theatrale formulering. Maar bij Philoktetes-Variaties lijkt het alsof de theatrale verbeelding vanzelfsprekend uit de inhoud voortkomt. De voorstelling is de inhoud. Dat kan die alleen zijn als de werkwijze, de manier waarop eraan gerepeteerd wordt overeenkomt met de inhoud. Dat is een sluw en fascinerend proces waarin alle deelnemers genoeg moeten scheppen wil het slagen. Het is Ron Vawters rust en toewijding die het beste in ieder van ons ontlokt.

De drie versies van Gide, Muller en Jesurun zijn zo sterk, zo gecondenseerd, zo vol verspringende betekenissen dat ze tot grote scherpzinnigheid en fantasievolle verbeelding uitdagen. Als we één ding nastreven in deze voorstelling dan is dat te pogen het bewuste met het onderbewuste te verenigen.

Of dat lukt moet later blijken.

Philoktetes-Variaties gaat over de fundamentele vrees voor verandering, de angst voor het andere. De grootste verandering die men zich kan voorstellen is die van de overgang van de staat van leven naar dood. We gaan allemaal dood. Alleen denken we dat iemand die Aids heeft eerder doodgaat dan wij. Tot zolang de dreiging zich niet aandient schuiven we die voor ons uit. Doodgaan is geen substantieel onderdeel van ons leven van onze cultuur.

(Hoewel een achttienjarige al 40.000 moorden in zijn korte leven heeft mogen 'meemaken'.) Zolang we de angst voor die grote verandering niet aangaan zolang zullen we door onze kleine onzekerheden - ik vind dit, ik wil of kan dat niet, zo ben ik nu eenmaal, dat moet je mij niet vragen, daar ben ik niet in geïnteresseerd enz. enz. - gekolonialiseerd blijven.

Gevangen in onze eigen opvattingen en ideeën uit doodsangst voor andere opvattingen, uit angst om buiten de ommuurde vesting van ons schijnbaar overzichtelijke bestaan te treden. Want waarom zou Philoktetes niet meegaan naar Troje, zijn haat, zijn identiteit, opzij zetten en zijn voet laten helen, zoals hem beloofd wordt. Dat doet pijn, veel pijn, zeker, maar doodgaan doet ook pijn.

In de weerstand tegen werkelijke verandering ligt de oorzaak dat onze cultuur nooit het leven leren leven heeft overgedragen op haar kinderen.

De op de gewelddadige, primitieve en bloedige Griekse en Romeinse culturen gebaseerde arrogante westerse cultuur is een cultuur van de ontkenning, van het gevoel permanent op de vlucht te zijn. Als verklaring voor het succes van achtervolgingen in films heb ik ooit gedacht dat het de perfecte uitdrukking is van het diep in ons verankerde bewustzijn elke seconde met de dood op de hielen te leven.

Philoktetes-Variaties gaat ook over denken. Over denken in termen van oneindigheid, van continuïteit, van metamorfosen, van dat het doorgaat, van 'The cadaver directs the autopsy' (Jesurun), van 'Vertu, néoptolème, je n'y crois plus, il n'y a pas de certu' (Gide), van 'Auf hemnos, auf dem die Narren Geier fressen und gefressen werden von den eigenen Mahlzeit.' (Muller)

Systematiek maakt plaats voor oneindigheid. Dat deel dat het systeem in stand moet houden, de moraal, dat deel van het systeem dat de doden produceert, dat anderen, andersdenkenden, anders handelenden, buitensluit, dat deel waarmee je jezelf koloniseert, tot gevangene van je eigen ideeën maakt, dat deel maakt in Philoktetes-Variaties plaats voor 'the infinite possibilities of the impossibility' (Jesurun).

Hopen we.

Jan Ritsema.